

Programma:

Werken van Johann Sebastian Bach en Robert Schumann

toelichting Kees van Houten

1. Praeludium und Fuge in C-dur BWV 545

J.S.Bach

Dit feestelijke, vitale werk wordt gekenmerkt door een grote spontaniteit en openheid. In het beknopte Praeludium voeren levendige motieven in pedaal en manuaal een bewogen dialoog met elkaar. Het fugathema ademt een grote doelgerichtheid en vastberadenheid. In een prachtig volgehouden ritmische cadans werkt dit oergegeven zich door de meest belangrijke majeure- en mineurtoonsoorten heen naar een magistrale afsluiting in C-dur.

2. "Diess sind die heil'gen zehen Geboth" BWV 678 a 2 Clav. et Ped. Canto fermo in Canone (uit "Dritter Theil der Clavier Übung")

J.S.Bach

*Diess sind die heil'gen zehen Geboth, die uns gab unser Herre Gott
durch Mose, seinen Diener treu, hoch auf dem Berg Sinai, Kyrieleis.*

In deze compositie verschijnt de koraalmelodie in strenge canon (in het octaaf) in de linkerhand (middenstemmen), waardoor de onverbiddelijkheid van het goddelijke gebod wordt gesymboliseerd (canon betekent letterlijk "wet"). Tegen deze objectieve cantus firmus-frasen laten twee manuaalstemmen rechts en de continuo in het pedaal een subjectieve, menselijke muziek horen, mild en smekend in fraaie suspiratio (zucht)-figuren en chromatiek, haast een smeekbede om hulp bij het onderhouden van Gods wetten. Ook hier treden imitatie-effecten op, maar ze kloppen niet precies..... het is moeilijk voor de mens de goddelijke wetten na te leven.

Op ongeëvenaarde wijze worden in dit stuk twee uitersten met elkaar gecombineerd: de bovenpersoonlijke muziek van het godsrijk, de Harmonie der Sferen, en de zeer persoonlijke menselijke klanken van de aarde.

3. Fuga opus 60 no.1 über den namen BACH Langsam

R.Schumann

Robert Schumann, fijnzinnig romanticus, vooral bekend geworden om zijn talrijke poëtische liederen en pianowerken, componeerde in de zomer van 1845 in Dresden zes fuga's voor orgel (of pedaalvleugel) over de naam Bach. Ze zijn het resultaat van een "contrapuntkuur" na een maandenlange periode van depressies en zenuwinzinkingen. Met deze stukken vond Schumann zijn scheppingsdrang in alle zuiverheid weer terug. Het zijn zes boeiende, warmbloedige composities, waarin met groot contrapuntisch meesterschap een romantische hommage wordt gebracht aan de oude strenge vormen van Johann Sebastian Bach. Uitgangspunt voor deze fuga's zijn de Duitse notennamen b (=bes), a, c en h (=b).

De eerste fuga exposeert het b-a-c-h-thema in donkere tinten maar groeit langzaam uit naar een hymnische climax (nach und nach schneller und stärker), met aan het slot een rustgevend, vredig wegebben van de krachten.

4. “O Mensch, bewein dein Sünde gross” BWV 622
a 2 Clav. et Ped.
(uit het Orgel-Büchlein)

J.S.Bach

*O Mensch bewein dein Sünde gross, darum Christus seins Vaters Schoss äussert und kam auf Erden.
Von einer Jungfrau rein und zart für uns er hie geboren ward, er wollt der Mittler werden.
Den Todten er das Leben gab, und legt darbey all Kranckheit ab, biss sich die Zeit herdrange,
dass er für uns geopfert wird, trug unser Sünden schwere Bürd, wohl an dem Creutze lange.*

Deze bewerking is genomen uit het Orgel-Büchlein, een verzameling koraalvoorspelen voor het gehele kerkelijke jaar, waarvan de meeste stukken gecomponeerd werden in Weimar in de jaren 1713-1717.

Het melodisch curvenpatroon van de rijk geornamenteerde cantus firmus (uitkomend in de sopraan) verloopt via kleine intervallen (doorgangs- en wisselnoten), die in korte ritmische pulsen voortdurend omhoog en omlaag gaan, niet regelmatig, maar in onverwachte, onberekenbare energiepatronen en bewogen uithalen (na plotselinge rusten), precies zoals gebeurt bij het snikken: een treffend beeld van de mens die treurt om zijn zonden en om het lijden van Christus. De vele lange en korte trillers bevestigen dit idee.

Drie begeleidende stemmen zorgen voor een sensitieve harmonische ondergrond met licht polifone lijnen. Samen met de rijk uitgesponnen melodie ontstaat een verfiend, gevoelig klankenspel, waarin allerlei details van de tekst plastisch door Bach belicht worden. Men lette vooral op de gedurfde samenklanken en de hiermee gepaard gaande tempovertraging aan het slot van het stuk (adagissimo), waar in de tekst staat geschreven “trug unser Sünden schwere Bürd, wohl an dem Creutze lange”.

5. a) uit “Album für die Jugend” opus 68 (1848):

R.Schumann

- Volksliedchen
- Erster Verlust
- Reiterstück

b) uit "Kinderszenen" opus 15 (1838):

- Träumerei
- Fürchtenmachen

Deze vijf karakterstukjes zijn genomen uit “Album für die Jugend” en "Kinderszenen", twee bundels korte pianowerken.

Rond deze beeldende muzikale schetsen zweeft de bekoring van kinderlijke belevenissen en ervaringen. Het zijn nostalgische jeugdherinneringen van een volwassene, maar dan wel van iemand die nog een duidelijke voorstelling van en affiniteit met de onschuld en de kwetsbaarheid van het kind heeft.

Gespeeld op orgel krijgen ze een extra dimensie door de mogelijkheid van kleurrijke registraties.

6. “Wir glauben all’ an einen Gott” BWV 680

J.S.Bach

In Organo pleno, con Pedale

(uit “Dritter Theil der Clavier Übung”)

Wir glauben all’ an einen Gott, Schöpfer Himmels und der Erden.

In dit stoere plenumstuk dient de kop van de nogal lange koraalmelodie, in ritmisch sterk geprofileerde vorm, als uitgangspunt voor een streng fugatische compositie. Het betreft een motief van vier noten, met een sterke beaccentuering van de eerste twee, dat op karakteristieke wijze de begintekst “Wir glauben all’ in klanken omzet. Dit motief loopt als een vastberaden uitroep door alle manuaalstemmen heen.

Het pedaal heeft een zeer opvallende partij: zes maal verschijnt met tussenpozen een karakteristiek gegeven in de belangrijkste toonsoorten. De melodie van dit thema (een reeks stijgende, gebroken tertsen en dalende secunden) drukt op geniale wijze de kracht en onwankelbaarheid van het geloof uit. De zes pedaalblokken verwijzen wellicht naar de zes scheppingsdagen (“Schöpfer Himmels und der Erden”).

7. Fuga opus 60 no.3 über den Namen BACH
Mit sanften Stimmen

R.Schumann

In dit intieme, bezonken werk klinkt het b-a-c-h-thema ver weg en in een diepe rust. In vredige, zachte tinten begint en eindigt dit poëtische klankwonder als een wazige droom.

8. “An Wasserflüssen Babylon” BWV 653
a 2 Clav. et Pedal
(uit Leipziger Orgelkoralen)

J.S.Bach

*An Wasserflüssen Babylon da sassen wir mit Schmerzen;
als wir gedachten an Zion, da weinten wir von Herzen.
Wir hingen auf mit schwerem Mut die Harfen und die Orgeln gut
an ihre Bäum' der Weiden, die drinnen sind in ihrem Land;
da mussten wir viel Schmach und Schand täglich von ihnen leiden.*

De tekst van de koraalmelodie is een Duitse vertaling van Psalm 137 “Super flumina Babylonis”. In deze tekst wordt beschreven de ballingschap van het Joodse volk in Babel, een vreemd en vijandig land.

In Bach's bewerking ligt de melodie als cantus firmus rijk versierd in de middenstem (tenor). De twee bovenstemmen en de bas laten een expressief contrapuntisch spel horen waarin de eerste twee frasen van de koraalmelodie voortdurend herhaald worden, dwars door de verder lopende cantus firmus heen. Bach vestigt hierdoor met nadruk de aandacht op de begintekst. En inderdaad, de hele compositie lijkt één muzikaal symbool te zijn van het element water: een vloeiend en vrij lijnenspel in alle stemmen, waarbij korte ritmische impulsen, gevolgd door bewegelijke trillers, het kringelen van de golfjes verzinnebeelden.

De totale atmosfeer is zeer melancholiek; het stromende water weerspiegelt zich in tranen van smart..... een weemoedige herinnering, vol heimwee naar Jerusalem (Zion).

9. Fantasie und Fuge in g-moll BWV 542

J.S.Bach

De Fantasie is een treffende uiting van de “Stylus phantasticus”. Het werk opent met een grandioze cadens, waarbij de voornaamste accoord-functies van de toonsoort op fantasierijke wijze door lange, zwerige notenreeksen met elkaar worden verbonden. Deze elementen bepalen het verdere verloop van het stuk, waarbij echter tot tweemaal toe een rustige passage optreedt, die een kort motief imitatorisch verwerkt. De talrijke modulaties (overgangen van de ene toonsoort in de andere) getuigen van een ongehoorde durf en kracht en maken een overrompelende indruk.

Het bekende Fugathema is waarschijnlijk afkomstig van een Nederlands volkslied. De contrapuntische uitwerking, de verbazingwekkende architectuur en vooral het prachtig volgehouden constante ritme maken deze Fuga tot een der meest briljante en monumentale werken uit de gehele orgelliteratuur.